

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Betrouwbaar getuigenbewijs: totstandkoming en waardering van strafrechtelijke getuigenverklaringen in perspectief

Dubelaar, M.J.

Citation

Dubelaar, M. J. (2014, February 6). *Betrouwbaar getuigenbewijs: totstandkoming en waardering van strafrechtelijke getuigenverklaringen in perspectief*. Meijers-reeks. Kluwer, Deventer. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/23625>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/23625>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/23625> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Dubelaar, M.J.

Title: Betrouwbaar getuigenbewijs : totstandkoming en waardering van strafrechtelijke getuigenverklaringen in perspectief

Issue Date: 2014-02-06

5 | Totstandkoming van getuigenverklaringen

5.1 INLEIDING

In de strafprocessuele context is het van belang dat getuigen in staat worden gesteld een waarheidsgetrouwe verklaring af te leggen en dat hun verklaringen zo min mogelijk worden beïnvloed door factoren van buitenaf. De wijze en het moment waarop getuigen worden verhoord, is mede bepalend voor de kwaliteit van de verklaring en het (gerechtvaardigd) geloof dat aan de verklaring kan worden gehecht. Dit hoofdstuk is gewijd aan de totstandkoming van getuigenverklaringen, dat wil zeggen de wijze waarop de getuigenverklaring tijdens het onderzoek naar de feiten wordt gevormd.¹ Gemakshalve wordt daartoe ook het proces van waarnemen door de getuige gerekend, hoewel het recht daarop vanzelfsprekend geen invloed heeft.

Voor wat betreft de factoren die de kwaliteit van een getuigenverklaring beïnvloeden, wordt in de rechtspsychologische literatuur onderscheid gemaakt tussen de zogenaamde schattingsvariabelen (*estimator variables*) en systeemvariabelen (*system variables*).² Schattingsvariabelen hebben betrekking op de waarneming zelf en de opslag in het geheugen. Hierbij moet bijvoorbeeld worden gedacht aan de lichtomstandigheden of de stress die de getuige op het moment van waarnemen ervaart. Systeemvariabelen zien op de gevolgde procedure en de wijze waarop deze doorwerkt op het geheugen van de getuige en de verklaring die door hem wordt afgelegd. Voorbeelden zijn de duur van het verhoor en de gestelde vragen. Kennis van beide soorten variabelen is van belang voor een correcte inschatting van de waarheidsgetrouwheid van getuigenverklaringen, maar inzicht in systeemvariabelen is ook van belang voor de wijze waarop de procedure zou moeten worden ingericht.

Dit hoofdstuk is als volgt opgebouwd. Om te beginnen wordt in algemene zin aandacht besteed aan waarnemings- en geheugenprocessen bij de getuige (§ 5.2).³ De waarneming (en het daaraan gerelateerde geheugenproces) vormt

1 Dit hoofdstuk richt zich op de algemene processen tijdens de totstandkoming van getuigenverklaring. Voor een meer gedetailleerde beschrijving van de Nederlandse situatie en de mate waarin de in dit hoofdstuk geschetste problemen zich voordoen, wordt verwezen naar hoofdstuk 11.

2 Van Koppen & Wagenaar 2010, p. 275.

3 Rechter en juryleden zijn eveneens aan processen van waarneming onderworpen. Aspecten gerelateerd aan de waarneming van rechters in relatie tot de waardering van bewijsmateriaal komen in het volgende hoofdstuk aan bod.

immers het beginpunt van een af te leggen verklaring. Indien aan de gedane waarneming gebreken kleven is dit rechtstreeks van invloed op de kwaliteit. Enig inzicht in de cognitieve processen die zich voordoen bij de getuige, is voorts onontbeerlijk voor een goed begrip van de wijze waarop het verhoor doorwerkt op de kwaliteit van de verklaring. Nadat in § 5.2.1 is stilgestaan bij de waarneming en in § 5.2.2 bij het geheugen, komt in § 5.3 het afleggen van de verklaring aan bod. Allereerst wordt ingegaan op de getuigenverklaring als product van gezamenlijke constructie (§ 5.3.1), daarna wordt meer in detail ingegaan op verschillende verhoortechnieken (§ 5.3.2) en de inzet van tactische instrumenten bij het verhoor (§ 5.3.3). Tot slot wordt nog enige aandacht besteed aan de effecten van herhaald ondervragen (§ 5.3.4) en kenmerken van getuigen die relevant zijn voor het verhoor (§ 5.3.5). In § 5.4 volgen nog enkele bespiegelingen ten aanzien van de verslaglegging van getuigenverklaringen.

5.2 WAARNEMINGS- EN GEHEUGENPROCESSEN

De rechtspsychologie leert dat herinneringen waarop een getuigenverklaringen zijn gebaseerd, geen exacte reproducties van oorspronkelijke ervaringen zijn.⁴ Dit komt enerzijds doordat de menselijke waarneming aan beperkingen is gebonden en anderzijds doordat fouten kunnen optreden in het geheugen bij het opslaan, bewaren en terughalen van ervaringen. Inzicht in de manier waarop waarnemings- en geheugenprocessen in zijn werk gaan, is noodzakelijk voor een goede beoordeling van factoren die de waarheidsgetrouwheid kunnen beïnvloeden en de waarde die moet worden gehecht aan bepaalde onvolkomenheden in getuigenverklaringen.

5.2.1 Waarnemingsprocessen

Bij het gebruik van verklaringen van getuigen voor het bewijs staat de eigen waarneming van de getuige centraal.⁵ Naar het proces van waarnemen is in de psychologie veel onderzoek gedaan. In dit verband wordt onderscheid gemaakt tussen sensatie en waarneming. Sensatie, ook wel aangeduid als gewaarwording, gaat aan de waarneming vooraf en heeft betrekking op het basale proces waarin de zintuigen en het zenuwstelsel reageren op stimuli uit de omgeving en op de elementaire psychologische ervaring die daaruit voortkomt (bijvoorbeeld het zien van beweging en een rode kleur, het horen van hoge tonen). Het begrip waarneming of perceptie verwijst naar het proces waarbij het brein zintuiglijke informatie selecteert, organiseert en interpreteert

⁴ Wolters 2002, p. 397.

⁵ Hieronder wordt begrepen de zintuiglijke kennisneming van externe gegevens of prikkels (Corstens/Borgers 2011, p. 692).

op zodanige manier dat betekenis kan worden gegeven aan gebeurtenissen of objecten die bestaan in de externe omgeving (bijvoorbeeld het langskomen van een brandweerauto).⁶ Kort gezegd, sensatie verwijst naar het ontvangen van stimuli, waarneming betreft het begrijpen van of het betekenis geven aan deze stimuli. Het gaat bij waarnemen niet om een louter passieve registratie van zintuiglijke indrukken, maar ook om een actief proces van interpretatie.⁷

De kwaliteit van de waarneming wordt door veel factoren bepaald, zoals het bereik van onze zintuigen, de intensiteit van de ontvangen stimuli en de duur waarmee de waarnemer aan deze stimuli heeft blootgestaan. De omstandigheden waaronder de waarneming is gedaan, zijn in dit verband dus van groot belang. Een grote afstand of slechte lichtomstandigheden kunnen een negatieve invloed hebben op de kwaliteit van de waarneming doordat deze onvolledig of vertekend is.⁸ Echter, zelfs onder optimale omstandigheden kan niet alle informatie uit de omgeving worden waargenomen. Sommige stimuli liggen in intensiteit onder de drempel waarop waarneming mogelijk is. Voorts zijn mensen selectief in hun waarneming. Sommige stimuli worden beter waargenomen dan andere. Van alle zintuiglijke indrukken die binnenkomen en kortstondig aanwezig zijn in het sensorisch geheugen, worden slechts enkele geselecteerd en opgeslagen in het werkgeheugen op een manier waarop de waarnemer zich daarvan bewust is en daarover kan nadenken. Bij deze selectie is aandacht bepalend: stimuli die geen aandacht krijgen worden niet geselecteerd en opgeslagen en daarmee ook niet (bewust) waargenomen.⁹ Een bekend fenomeen in dit verband is het *weapon focus*-effect, dat ervoor zorgt dat een getuige alle aandacht richt op het aanwezige wapen als zijnde het meest bedreigende element van de situatie en daarmee minder of geen aandacht meer heeft voor andere, perifere details zoals het uiterlijk van de dader.¹⁰

De waarneming wordt bovendien gekleurd door het eigen referentiekader van de waarnemer. Kennis en verwachtingen die bij de waarnemer aanwezig zijn, sturen alle in hoge mate de waarneming. In geval van een gewapende overval bijvoorbeeld zal een getuige die ervaring heeft met wapens in de regel een meer gedetailleerde waarneming doen en later een uitvoerigere beschrijving van een wapen kunnen geven dan een getuige die voor het eerst in zijn leven een wapen ziet. Verwachtingen kunnen ertoe leiden dat mensen stimuli zo interpreteren dat zij passen in hun eigen verwachtingspatroon of dat stimuli worden waargenomen die er in werkelijkheid niet zijn.¹¹ Ook de mate waarin mensen waarneming kunnen relateren aan bepaalde grootheden verschilt. Over

6 Gray 2002, p. 233 en 275.

7 Wolters 1991, p. 159-160.

8 Wolters 1991, p. 159.

9 Gray 2002, p. 331 en Rassin 2005, p. 45-46.

10 Wessel & Wolters 2010, p. 458 en Rassin 2005, p. 46.

11 Rassin 2005, p. 43.

het algemeen geldt dat mensen slecht in staat zijn tot het nauwkeurig inschatten van afstanden, snelheden, tijdsduren en risicokansen.¹²

5.2.2 Geheugenprocessen

Het geheugen betreft het vermogen van mensen om informatie te onthouden. In dit verband kunnen verschillende fasen worden onderscheiden: de inprenting, retentie en reproductie van informatie. In al deze fasen kunnen fouten optreden die leiden tot vervorming van het geheugen.¹³ Het geheugen is immers niet ingericht op het passief opslaan van informatie en het reproduceren van volledig accurate weergaven van het verleden. De informatieverwerking geschiedt primair om gebeurtenissen te begrijpen en te kunnen anticiperen op toekomstige gebeurtenissen.¹⁴ Hieronder wordt nader ingegaan op de verschillende processen, waarbij direct de kanttekening moet worden gemaakt dat deze processen sterk met elkaar samenhangen.

5.2.2.1 Inprenting

Het opslaan van gebeurtenissen gebeurt automatisch tijdens de waarneming, waarbij de ontvangen zintuiglijke informatie wordt geselecteerd en opgeslagen in het werkgeheugen. Opslag in het werkgeheugen is slechts van korte duur. Om de opgeslagen informatie bij een latere gelegenheid te kunnen herinneren, moet deze vervolgens worden ingeprent in het langetermijngeheugen.¹⁵ Bij het opslaan van gebeurtenissen wordt een geheugenspoor gecreëerd, dat de mogelijkheid biedt om informatie later terug te halen. De omvang van het geheugenspoor bepaalt hoe volledig een concrete gebeurtenis later herinnerd kan worden. Het geheugenspoor bestaat niet alleen uit de zintuiglijke indrukken. Ook gevoelens en gedachten die aan deze indrukken zijn gekoppeld, worden in het geheugenspoor opgeslagen evenals de betekenis die daaraan door de waarnemer zelf wordt toegekend.¹⁶

Hiervoor werd al aangegeven dat bij het waarnemen en daarmee het opslaan van gebeurtenissen in het werkgeheugen aandacht een belangrijke factor is. Ook stress en emoties spelen in dat verband een belangrijke rol.

12 Wolters 1991, p. 159. Dit kan vanzelfsprekend anders liggen voor personen die beroepsmatig veel ervaring hebben in bijvoorbeeld het inschatten van afstanden en snelheden, zoals politieagenten.

13 Horselenberg e.a. 2010, p. 488. In Nederland is op het punt van het geheugen veel onderzoek verricht door (rechts)psycholoog Albert Wagenaar, die onder meer optrad als deskundige in het proces tegen de van oorlogsmisdaden verdachte John Demjanjuk en naar aanleiding daarvan een boek schreef (zie Wagenaar 1989).

14 Wolters 2002, p. 399.

15 Gray 2002, p. 340.

16 Wessel & Wolters 2010, p. 453.

Gebeurtenissen die een emotionele lading hebben, zijn nadien makkelijker terug te halen dan weinig opvallende en alledaagse gebeurtenissen. Stresshormonen die bij schokkende ervaringen vrijkomen zorgen dat informatie sneller en beter in het geheugen wordt opgeslagen. Echter, een teveel aan stress en emotie kan ook een negatieve invloed hebben op de opslag van informatie vanwege het hiervoor genoemde *weapon focus-effect*. Emotie en stress zorgen ervoor dat de aandacht vooral wordt gericht op de meest belangrijke en in het oog springende aspecten van een gebeurtenis, wat ten koste gaat van het waarnemen, en dus van het later herinneren, van andere aspecten.¹⁷ Ook de tijdsduur (*exposure time*) is van belang voor de opslag. Hoe langer de waarnemingsduur, hoe beter de waarneming en hoe omvangrijker het geheugenspoor dat wordt gecreëerd. Echter, hier is wel sprake van een afnemende meeropbrengst.¹⁸

5.2.2.2 Retentie

De retentie betreft het bewaren van de informatie nadat deze is opgeslagen in het geheugen. De retentietijd (de tijd tussen het waarneming en het ophalen van de herinnering) is van invloed op de kwaliteit van de herinnering. Naarmate de tijd verstrijkt, neemt de accuratesse van de geheugenindruk af tenzij de informatie frequent wordt teruggehaald.¹⁹ De eerste uren gaat de meeste informatie verloren, daarna wordt het per tijdseenheid steeds minder.²⁰ De mate waarin de geheugenindruk afneemt, verschilt echter enorm en is onder meer afhankelijk van het type informatie dat is opgeslagen en de grondigheid waarmee die informatie aanvankelijk is ingeprent.²¹ Op het moment dat informatie niet meer kan worden teruggehaald, spreken we van vergeten. Echter, de wetenschap is er nog niet over uit of dat betekent dat de informatie zelf verloren is gegaan of dat de toegang ontbreekt doordat het geheugenspoor is verdwenen.²²

Naast tijd kan ook de kennisname van *post-hoc*-informatie een negatief effect hebben op het geheugenproces.²³ Bij *post-hoc*-informatie kan worden gedacht aan kennisname van informatie via de (sociale) media of gesprekken met andere getuigen. Als getuigen met elkaar gaan praten over het delict of daarover lezen, kunnen zij de informatie afkomstig van anderen als onderdeel van hun eigen waarneming gaan beschouwen. Ook in de wijze waarop aan ervaringen betekenis wordt gegeven, zijn mensen gevoelig voor informatie die door

17 Wessel & Wolters 2010, p. 458 en Rassin 2005, p. 46.

18 Van Koppen & Wagenaar 2010, p. 277.

19 Zie voor dit laatste § 5.3.4 over herhaald ondervragen.

20 Van Koppen & Wagenaar 2010, p. 281.

21 Gray 2002, p. 346.

22 Gray 2002, p. 347. Zie ook Wessel & Wolters 2010, p. 456.

23 Deze twee factoren hangen overigens met elkaar samen. Hoe langer de retentietijd hoe meer mogelijkheden tot opname van *post-hoc*-informatie en beïnvloeding van buitenaf.

anderen wordt aangedragen. Er kan in dit verband een sterke mate van sociale beïnvloeding optreden die ook wel wordt aangeduid als *collaborative storytelling*. Dit gebeurt wanneer mensen intensief met elkaar spreken over hun ervaringen en uiteenlopende interpretaties versmelten tot een gezamenlijk verhaal over wat er is of moet zijn gebeurd.²⁴ *Collaborative storytelling* op basis van geruchten kan leiden tot volledig ongefundeerde beschuldigingen van bijvoorbeeld seksueel misbruik, waarbij ouders elkaar beïnvloeden, kinderen onder druk worden gezet en elk signaal wordt geïnterpreteerd als bewijs dat zich misbruik heeft voorgedaan.²⁵

Niet alleen informatie die wordt aangedragen door anderen kan leiden tot vervorming van het geheugen. Ook eigen ervaringen van de getuige kunnen dit effect hebben. Tijdens de retentieperiode kunnen delen van de opgeslagen informatie worden vervangen door informatie uit andere ervaringen.²⁶ Oude en nieuwe informatie raken met elkaar vermengd waarbij de kans groot is dat de getuige latere informatie niet meer kan scheiden van informatie die eerder is waargenomen. Indien een gebeurtenis zich bij herhaling heeft voorgedaan, zal de getuige zich de details van de verschillende gebeurtenissen minder goed kunnen herinneren dan als het een incidentele gebeurtenis betreft.²⁷ Ook wanneer een verhaal bij herhaling wordt verteld, wordt het lastiger om te onderscheiden welke elementen aanwezig waren ten tijde van de waarneming en welke later zijn toegevoegd.²⁸

Het voorgaande illustreert dat mensen relatief eenvoudig onjuiste informatie opnemen in hun geheugen die niet overeenkomt met de waarneming van de oorspronkelijke gebeurtenis. Het komt ook voor dat mensen zich gebeurtenissen herinneren zonder dat deze daadwerkelijk hebben plaatsgevonden en zonder dat daar een waarneming aan ten grondslag ligt.²⁹ Hervonden herinneringen van seksueel misbruik in therapiesessies zijn hier een berucht voorbeeld van. In de jaren tachtig en negentig waren er in de Verenigde Staten talloze vrouwen die er in therapie van overtuigd raakten dat zij slachtoffer waren geweest van seksueel misbruik maar deze herinneringen hadden verdrongen. Zij werden bij herhaling aangemoedigd om zich bepaalde gebeurtenissen voor te stellen, waarna ze zich deze gebeurtenis soms ook daadwerkelijk gingen herinneren.³⁰

Het optreden van geheugenfouten of het ontstaan van pseudoherinneringen door kennisname van *post-hoc*-informatie valt te herleiden tot het beperkte vermogen van het menselijk geheugen om informatie toe te schrijven aan de

24 Horselenberg e.a. 2010, p. 492 en Wessel & Wolters 2010, p. 465.

25 Wessel & Wolters 2010, p. 465.

26 Horselenberg e.a. 2010, p. 488.

27 Wessel & Wolters 2010, p. 465.

28 Gray 2002, p. 351.

29 Rassin 1998, p. 78-79.

30 Zie over hervonden herinneringen: Merckelbach e.a. 2010, p. 539-560.

juiste bron (*source monitoring*).³¹ Het brein reorganiseert informatie zo dat deze later eenvoudig kan worden teruggehaald, waarbij verschillende stukjes informatie met elkaar worden verbonden op zodanige wijze dat hier betekenis aan kan worden ontleend maar waarbij de relaties tussen elk afzonderlijk stukje informatie en de oorspronkelijke bron wordt verhuld.³² In het dagelijks functioneren is namelijk meestal alleen belangrijk om de informatie zelf te herinneren en niet waar deze van afkomstig is.³³ Indien een geheugenindruk wordt geattribueerd aan de verkeerde bron, dan wordt wel gesproken van bronamnesie of bronverwarring. Een ingebeelde situatie wordt ten onrechte aangezien voor een authentieke ervaring of latere ervaringen worden verward met de oorspronkelijke ervaring. Bronverwarring treedt overigens niet alleen op bij kennisname van informatie achteraf. Herinneringen kunnen ook beïnvloed worden door factoren aanwezig ten tijde van de opslag. Het zogeheten *verbal labelling*-effect is daar een voorbeeld van. Op het moment dat een visuele stimulus gepaard gaat met verbale informatie, kan de herinnering aan de verbale informatie de visuele herinnering vertekenen.³⁴ Een ander voorbeeld is het zogenoemde *bystander*-effect, waarbij een onschuldige omstander bij het delict later wordt aangewezen als de dader omdat deze ten onrechte als zodanig wordt herkend.³⁵

5.2.2.3 Reproductie

Informatie die in het geheugen is opgeslagen, moet ook weer worden teruggehaald. In het langetermijngeheugen wordt heel veel informatie opgeslagen. De uitdaging is om precies dat stukje informatie terug te halen waarnaar we op zoek zijn. Het geheugen organiseert informatie op zodanige wijze dat deze ook weer kan worden teruggevonden. Opgeslagen kennis kan met behulp van zogenaamde ophaalaanwijzingen of *retrieval cues* worden geactiveerd. Een ophaalaanwijzing kan bestaan uit een woord of een plaatje, maar bijvoorbeeld ook uit een geur of een bepaalde melodie. Allerlei soorten zintuiglijke prikkels kunnen functioneren als ophaalaanwijzing, waarmee informatie naar boven komt. Een geheugenindruk die is teruggehaald, wordt een herinnering genoemd. Om een succesvolle poging te doen om iets te herinneren, dient de ophaalaanwijzing overeen te komen met de informatie die in het geheugenspoor is opgeslagen.³⁶ Niet alleen kenmerken van het waargenomene kunnen als ophaalaanwijzing dienen, maar ook concepten die gedurende de inprenting prominent aanwezig waren in het hoofd van de waarnemer en aspecten

31 Rassin & Candel 2010, p. 516 en Wessel & Wolters 2010, p. 461.

32 Gray 2002, p. 354.

33 Rassin 2005, p. 48 en 54.

34 Rassin 2005, p. 47-48.

35 Rassin 2005, p. 48. Zie ook Van Koppen & Wagenaar 2010, p. 282.

36 Wessel & Wolters 2010, p. 454-455.

gerelateerd aan de context waarin is waargenomen.³⁷ In dit laatste verband kan worden gedacht aan een jeugdherinnering die wordt opgeroepen door een bepaalde geur of door een bezoek aan een oude woning. Bij het opslaan van informatie legt het brein onbewust verbanden met de omgevingsstimuli, die vervolgens weer kunnen fungeren als ophaalaanwijzing.³⁸

Om het geheugen van een getuige te activeren dienen de juiste ophaalaanwijzingen te worden aangeboden. Indien de ophaalaanwijzing niet tot het gewenste resultaat leidt, kan men proberen om het geheugen met een andere ophaalaanwijzing te activeren. Hoe omvangrijker het geheugenspoor, hoe meer ophaalaanwijzingen beschikbaar zijn en hoe groter de kans dat de opgeslagen informatie succesvol wordt teruggehaald.³⁹ Lukt het helemaal niet meer om het geheugenspoor te vinden, dan wordt gesproken van 'vergeten'. Opgeslagen informatie hoeft niet in één keer beschikbaar te worden. Bij het trachten te herinneren van meer complexe gebeurtenissen kan de ene herinnering weer de ophaalaanwijzing vormen voor een volgende.

Herinneringen bestaan veelal uit onvolledige fragmenten, aan de hand waarvan een reconstructie wordt gemaakt van de oorspronkelijke gebeurtenis. Geheugenexperts spreken in dit verband wel van een reconstructief geheugen.⁴⁰ Bij de reconstructie van zintuiglijke indrukken tot een geheel wordt gebruikgemaakt van bestaande kennischema's en logische interventies. Een kennischema is 'een algemeen kennisraamwerk voor alle situaties die volgens een standaardpatroon verlopen'.⁴¹ Het complementeren van herinneringen door het aanvullen van hiaten of ophelderen van onduidelijkheden met behulp van bestaande kennis en logische gevolgtrekkingen, maakt het proces gevoelig voor fouten en invloeden van buitenaf.⁴² In de meeste gevallen zullen de gereconstrueerde details correct zijn, temeer daar details die afwijken van het gebruikelijke patroon relatief meer aandacht krijgen en beter herinnerd worden, maar dit is niet altijd het geval.⁴³

De processen van productie en retentie hangen sterk met elkaar samen in dat opzicht dat met elke ophaalpoging het geheugen een (kleine) verandering ondergaat. Het actief zoeken naar opgeslagen informatie en het activeren van het geheugen op dat punt, zorgt ervoor dat het geheugenspoor wordt versterkt en dat de herinnering wordt geconsolideerd. Het ophalen van informatie maakt het waarschijnlijker dat deze ook in een later stadium nog wordt herinnerd en kan worden gereproduceerd.⁴⁴ Echter, bij de reproductie kunnen fouten worden gemaakt en informatie aan het geheugen worden toegevoegd

37 Gray 2002, p. 350-351.

38 Rassin 2005, p. 41.

39 Wessel & Wolters 2010, p. 454-455.

40 Horselenberg e.a. 2010, p. 488.

41 Wolters 2002, p. 399.

42 Wolters 1991, p. 159-160.

43 Wessel & Wolters 2010, p. 459.

44 Odinot & Wolters 2006, p. 974.

die aanvankelijk niet was opgeslagen. Deze informatie kan bij volgende terughaalpogingen weer worden gereproduceerd. Het ophalen van herinneringen werkt dus twee kanten op.

In de context van het verhoor is van groot belang dat bij de reproductie van herinneringen tijdens een verhoor zorgvuldig te werk wordt gegaan. Immers, ook al is de waarneming goed opgeslagen en bewaard gebleven, op het moment van ondervragen kunnen zich nog allerlei vervormingsprocessen voordoen. Bij een verhoor fungeert de gestelde vraag als ophaalaanwijzing voor het reproduceren van informatie. De bedoeling is dat met de informatie die in de vraag ligt besloten, andere informatie wordt opgeroepen die daarmee is verbonden. Hoe meer informatie in de vraag ligt besloten hoe makkelijker de getuige een herinnering kan reconstrueren.⁴⁵ Het probleem is dat informatie aangedragen door de verhoorder vermengd kan raken met de herinnering aan de eigenlijke gebeurtenis. Door de wijze van bevragen kunnen geheugenfouten en pseudoherinneringen worden uitgelokt. Suggestie speelt hierbij een belangrijke rol.⁴⁶ Een voorbeeld van beïnvloeding door de wijze van bevragen is te vinden in onderzoek van Smeets en collega's waarin 120 proefpersonen werden ondervraagd over niet-bestaand beeldmateriaal van de moord op Pim Fortuyn. Afhankelijk van de wijze van vraagstelling varieerde het aantal deelnemers dat beweerde de beelden te hebben gezien van 63% tot 27%. De ambigue vraagstelling leverde 63% vals positieve antwoorden op, de neutrale vraagstelling 27%. Een verklaring voor het feit dat ook de neutrale vraagstelling een groot aantal bevestigende antwoorden opleverde, wordt mede daarin gezocht dat met het feit dat naar beeldopnamen wordt gevraagd, wordt gesuggereerd dat dergelijk materiaal bestaat. Een deel van de deelnemers (21%) wist zelfs specifieke details uit het niet-bestaande beeldmateriaal te geven. Dit onderzoek bevestigt de resultaten uit voorgaand onderzoek dat geheugenfouten⁴⁷ mede afhankelijk zijn van de wijze waarop mensen worden ondervraagd en dat sommige getuigen details verschaffen die ze onmogelijk kunnen hebben waargenomen.⁴⁸ Op het reproduceren van herinneringen tijdens het verhoor wordt in de volgende paragraaf nader ingegaan.

In het voorgaande is gesproken over herinneringen aan concrete gebeurtenissen. Voor het strafproces zijn ook herinneringen aan het uiterlijk van specifieke personen of objecten van groot belang. Het proces van herkennen verloopt langs dezelfde lijnen als hiervoor beschreven: waarneming en inprenting

45 Horselenberg e.a. 2010, p. 491.

46 Rassin & Candel 2010, p. 517 e.v.

47 Men spreekt in dit verband ook wel van *crashing memories* naar analogie met eerder onderzoek naar het *neerstorten* van het vliegtuig in de Bijlmer, waarin mensen werd gevraagd naar niet-bestaande beelden van het neerstortende vliegtuig bij de Bijlmerramp. 50% van de ondervraagden antwoordde op een suggestieve vraag van de onderzoekers dat zij amateurbeelden van de crash hadden gezien. Crombag, Wagenaar & Van Koppen 1996, p. 95.

48 Smeets e.a. 2006, p. 779-789.

van het uiterlijk van de persoon of het object, de opslag en reproductie in de vorm van een herkenning.⁴⁹ In feite is een herkenning een specifiek soort herinnering. Naar herkenningen door getuigen is veel empirisch onderzoek verricht dat heeft geresulteerd in praktische aanwijzingen voor de praktijk.⁵⁰ Zoals in de volgende paragrafen nog aan de orde zal komen, is bij de reproductie van belang dat de juiste procedure wordt gevolgd.

5.3 AFLEGGEN VAN GETUIGENVERKLARINGEN TIJDENS HET VERHOOR

Getuigen leggen een verklaring af tijdens het verhoor. De wijze waarop het verhoor wordt vormgegeven en het moment waarop het verhoor plaatsvindt, is belangrijk voor de totstandkoming en inhoud van de uiteindelijke verklaring zoals die tot de rechter komt. Het gaat bij een verhoor niet alleen om het reproduceren van herinneringen, maar ook om het construeren van een juridisch relevante verklaring, twee processen die sterk met elkaar samenhangen. In deze paragraaf wordt gekeken hoe de procedure doorwerkt op de totstandkoming van een getuigenverklaring in de context van het verhoor en welke factoren van invloed (kunnen) zijn op de kwaliteit van de getuigenverklaring. In dit verband zal in het bijzonder worden ingegaan op de communicatie binnen het verhoor en de verschillende verhoormethoden en -instrumenten die kunnen worden ingezet om een bruikbare verklaring te verkrijgen.

5.3.1 Getuigenverklaringen als een product van gezamenlijke constructie

Een getuigenverklaring is geen kant-en-klaarproduct, dat al bestaat of 'af' is voordat de inhoud daarvan wordt gecommuniceerd. Kenmerkend voor intermenselijke communicatie is dat altijd sprake is van wederzijdse beïnvloeding. Dat geldt ook voor de interactie tijdens het verhoor. Het resultaat, de verklaring, komt tot stand door middel van onderlinge interactie. Het is deze interactie die bij de totstandkoming van getuigenverklaringen vaak buiten het gezichtsveld blijft. Dit is niet uitsluitend in de juridische context het geval. Ook in de theorievorming omtrent communicatie blijft de rol van de ontvanger relatief onderbelicht; de zender wordt voorgesteld als een krachtige en actieve persoon, de ontvanger is zwak en passief of speelt geen rol.⁵¹ In de context van het verhoor is het tegendeel vaak het geval. Deze paragraaf gaat over het type communicatie binnen het verhoor, de wijze waarop de verhoorder bijdraagt aan het construeren van een juridisch relevante verklaring en de te onderscheiden fasen in de totstandkoming van een (schriftelijke) verklaring.

49 Van Koppen & Wagenaar 2010, p. 271.

50 Van Koppen & Wagenaar 2010, p. 284.

51 Holzhauser 2002.

5.3.1.1 *Communicatie binnen het verhoor*

Karakteristiek voor de interactie tijdens het verhoor is dat het een vorm van institutionele communicatie betreft. Institutionele communicatie verloopt volgens vaste patronen en de interacties worden sterk door de context gestructureerd, zowel naar inhoud als naar aard en duur. De rolverdeling ligt binnen de institutionele context op voorhand vast, waarbij de professionele beroepsbeoefenaar een voorsprong heeft op zijn gesprekspartner. Hij beschikt over de noodzakelijke kennis, is bedreven in het voeren van dergelijke gesprekken en zal spoedig een eigen werkwijze ontwikkelen om deze gesprekken zo doeltreffend mogelijk af te handelen, waarnaar de gesprekspartner zich zal (moeten) schikken.⁵² Dit type communicatie onderscheidt zich van het filosofisch dialectisch model van waarheidsvinding, zoals gepropageerd door Habermas, dat een ideale gesprekssituatie met gelijke kansen en gelijkwaardigheid van gesprekspartners veronderstelt.⁵³

De institutionele communicatie binnen de context van het strafrechtelijk verhoor is door Bal ook wel aangeduid als dwangcommunicatie.⁵⁴ Het is de verhoorder die in belangrijke mate de gespreksonderwerpen bepaalt en beperkingen kan stellen aan de inhoud en duur van de interactie. Doordat de verhorende functionaris vrijwel dagelijks verhoren afneemt, heeft de gehoorde persoon – ondanks zijn informatiepositie in de onderlinge communicatie – een minder ‘sterke’ positie. Daarbij beschikt de verhorende ambtenaar over de noodzakelijke juridische expertise, die de getuige veelal ontbeert.⁵⁵ De machtsuitoefening die met institutionele communicatie gepaard gaat, is in de verhoorsituatie extra sterk aanwezig daar getuigen onder bepaalde omstandigheden moeten dulden dat dwangmiddelen tegen hen worden ingezet om hen te laten verschijnen en verklaren. Fysieke dwang (medebrenging, gijzeling) is de ultieme vorm van machtsuitoefening. Getuigen hebben ook niet altijd voordeel bij het afleggen van een verklaring. Hoewel de getuige in beginsel de persoon is die de informatie verstrekt, is het de verhorende persoon die stuurt en de touwtjes in handen heeft. Deze ongelijkwaardige verhouding is kenmerkend voor de rol van de verhorende ambtenaar ten opzichte van de getuige.⁵⁶

De communicatieve context is medebepalend voor de kwaliteit van de verklaring die wordt afgelegd. Verhoren worden door getuigen veelal als stressvol ervaren.⁵⁷ Dit ligt niet alleen aan de institutionele context en de psychische druk van de verhoorsituatie waarin direct antwoord moet worden

52 Doornbos 2006, p. 7-8.

53 Bal 1988, p. 69 en Bal & Ippel 1982, p. 436.

54 Bal 1988, p. 207.

55 Doornbos 2006, p. 22.

56 Vgl. Van Koppen 2009, p. 163.

57 Habschick 2006, p. 65.

gegeven op de gestelde vragen, maar kan ook zijn gelegen in de vrees om zelf als verdachte te worden aangemerkt of de vrees voor represailles als gevolg van het afleggen van een verklaring. Voor slachtoffers die moeten getuigen kan het heel confronterend zijn om (opnieuw) hun verhaal te moeten doen. De druk die uitgaat van het verhoor beïnvloedt niet alleen de communicatie, maar kan ook zijn weerslag hebben op de werking van het geheugen. Stress kan bijvoorbeeld leiden tot concentratieverlies en kan (tijdelijk) falen van het geheugen veroorzaken doordat het niet lukt om waargenomen en opgeslagen informatie op te roepen.⁵⁸

5.3.1.2 Gezamenlijk construeren

In de context van het verhoor ligt de regie in beginsel bij de verhorende ambtenaar. Hij geeft niet alleen sturing aan het verloop van het verhoor maar ook aan de inhoud van de af te leggen verklaring. De verhoorder is geen passieve ontvanger maar geeft samen met de getuige de verklaring vorm. Dit doet hij door de vragen die hij stelt. Hij bepaalt tot op grote hoogte hoe diep op bepaalde zaken wordt ingegaan en welke thema's allemaal aan bod komen. Hij doet daarbij meer dan het bewegen van de getuige tot het reproduceren van relevante informatie uit zijn geheugen. De verhoorder geeft mede betekenis aan de gebeurtenissen waarover wordt verklaard door samen met de getuige te reconstrueren wat er is gebeurd en hoe de gebeurtenissen juridisch gezien kunnen worden geduid.⁵⁹

De mate waarin de verhoorder bijdraagt aan de reconstructie van de herinneringen van de getuige en het construeren van de verklaring, wordt mede bepaald door het type vragen dat wordt gesteld. Verhoorders hebben de opdracht om bij voorkeur open vragen te stellen en suggestie zoveel mogelijk te vermijden. Zij moeten echter ook zoveel mogelijk relevante informatie verzamelen en de getuige helpen zich bepaalde zaken te herinneren door het aandragen van geschikte ophaalaanwijzingen. Het is lastig om vragen te stellen zonder daarmee informatie weg te geven. De ophaalaanwijzing die in de vraag is neergelegd, moet namelijk voldoende specifiek zijn om het geheugen te activeren. Een neutrale ophaalaanwijzing in de vorm van 'wat is er gebeurd op zondag 13 januari?' zal minder effect hebben dan een specifieke 'wat kunt u vertellen over het schietincident op het Marconiplein van twee weken geleden?'⁶⁰ Daar komt bij dat de antwoorden op open vragen vaak niet de mate van detail bevatten die van de getuige wordt verlangd.⁶¹ Het aandragen van bepaalde kennis door de formulering is vooral problematisch als de getuige niet uit eigen hoofde met deze informatie bekend was, deze nog ter

58 Rassin 1998, p. 75.

59 Haket 2007, p. 104.

60 Horselenberg e.a. 2010, p. 491.

61 Komter 2001, p. 27.

discussie staat of met de gestelde vraag reeds een interpretatie van de gebeurtenissen wordt gegeven die niet overeenkomt met de werkelijkheid. Horselenberg en collega's stellen in dit verband dat 'hoe meer informatie er in de gestelde vragen besloten ligt, hoe meer men zich kan afvragen van wie het gereconstrueerde verhaal afkomstig is'.⁶²

De verhoorder heeft voorts een belangrijke rol in het optekenen van de verklaring, waarmee het constructieve karakter wordt benadrukt. Hier wordt in de volgende paragraaf nader aandacht aan besteed.

5.3.1.3 *Fasen in de totstandkoming van de verklaring*

In het proces van totstandkoming van een getuigenverklaring kunnen analytisch verschillende fasen of momenten worden onderscheiden die samenhangen met het episodisch karakter van het strafproces. Het beginpunt in de totstandkoming van een voor het bewijs bruikbare getuigenverklaring zijn waarnemingen gedaan door een persoon van een strafrechtelijk relevante gebeurtenis. De getuige slaat deze ervaring of waarnemingen vervolgens op in zijn geheugen en geeft daaraan een bepaalde betekenis. De betekenis die de getuige zelf toekent aan een bepaalde ervaring of gebeurtenis wordt verder aangeduid als het 'verhaal' van de getuige. Op het moment dat de getuige hierover door justitie wordt gehoord, legt hij een 'verklaring' af. De verklaring is datgene wat de getuige tijdens het verhoor op eigen initiatief of in reactie op vragen van de verhoorder naar voren brengt. Het is als het ware het product van het verhoor.⁶³ De tijdens het verhoor afgelegde verklaring wordt vervolgens op schrift gesteld (en soms tevens op een geluids- of beelddrager vastgelegd). De op schrift gestelde verklaring behelst veelal een samenvatting van hetgeen door de getuige tijdens het verhoor is verklaard. Kort samengevat verloopt het proces van totstandkoming als volgt: het begint met een waarneming die verwordt tot herinnering, waaraan de getuige een bepaalde betekenis geeft (het verhaal), waarover de getuige vervolgens wordt bevraagd (de verklaring), waarna het resultaat van die bevraging op schrift wordt vastgelegd in een proces-verbaal (de schriftelijke verklaring).⁶⁴

Als gezegd zijn het analytische onderscheidingen. In de praktijk vloeien waarneming, herinnering, verhaal, verklaring en de opgetekende verklaring in elkaar over en bestaat er een wisselwerking over en weer. De processen waarmee de afzonderlijke 'producten' tot stand komen, kunnen evenmin strikt worden onderscheiden. Zo kan het proces van waarnemen niet los worden

⁶² Horselenberg e.a. 2010, p. 491.

⁶³ Zie ook hetgeen hieromtrent in hoofdstuk 6 is opgemerkt. De verklaring wordt ook wel enger opgevat, namelijk die passages die door de rechter voor het bewijs worden gebruikt.

⁶⁴ Dit patroon zien we in grote lijnen ook terug in het proefschrift van Doornbos uit 2006, waar het gaat om wijze waarop de Immigratie- en Naturalisatiedienst de geloofwaardigheid en aannemelijkheid van asielverzoeken vaststelt op basis van zogenaamde asielgehoren.

gezien van de wijze waarop betekenis wordt gegeven aan hetgeen is waargenomen. De waarneming zelf wordt immers reeds mede gekleurd door het eigen referentiekader. Het weergeven van een bepaalde waarneming of ervaring in taal is op zichzelf reeds een vorm van betekenisverlening. Dat doet de waarnemer zelf, maar betekenisverlening geschiedt ook door de persoon die de verklaring aanhoort en vervolgens op schrift stelt. Met het opnemen van 'de' verklaring kan het oorspronkelijke verhaal worden bijgesteld of vertekend, doordat in interactie met de verhoorde een andere betekenis aan de aanvankelijke ervaring wordt gegeven of doordat een detail dat aanvankelijk is vergeten – en geen onderdeel uitmaakt van het eigen verhaal van de getuige – wordt teruggehaald. Wijziging van het originele verhaal kan tevens het gevolg zijn van het inbrengen van nieuwe informatie door de verhoorder waarin de getuige vervolgens is gaan geloven. Opgemerkt moet worden dat ook derden buiten de verhoorsituatie om invloed kunnen uitoefenen op de constructie van het verhaal. Dit wordt geïllustreerd in het proefschrift van Haket, die laat zien hoe ook familieleden invloed uitoefenen op de wijze waarop slachtoffers van zedenmisdrijven bepaalde seksuele ervaringen duiden.⁶⁵ De vorming van het verhaal en de invloed daarop door buitenstaanders valt echter buiten het bestek van dit onderzoek. Dat laat onverlet dat men in het verhoor – zeker als het gaat om een aangifteverhoor – alert moet zijn op de eventuele invloed die derden hebben uitgeoefend op hetgeen bij de politie wordt verteld. Het proces van verhoren en verslag leggen kan evenmin strikt van elkaar worden gescheiden, daar juist de verslaglegging veelal een belangrijke functie heeft bij de activiteit van het verhoren zelf (en daarmee indirect van invloed is op de verklaring zoals die tijdens het verhoor wordt afgelegd). Onderzoek naar politieverhoren laat bijvoorbeeld zien dat de bezigheid van tussentijds optekenen van de verklaring een bijdrage levert aan de structurering van het verhoor, in die gevallen waarin het proces-verbaal gedurende het verhoor wordt opge maakt. Het verhoor en het opstellen van het proces-verbaal zijn sterk met elkaar verweven: tijdens het verhoor wordt geanticipeerd op het op te stellen proces-verbaal, terwijl hetgeen reeds is opgetekend in het proces-verbaal weer wordt gebruikt om tijdens het verhoor op voort te borduren.⁶⁶ Duidelijk moge zijn dat ook de inhoud van de opeenvolgende 'producten' niet met elkaar hoeft te stroken. Op het moment dat de getuige besluit om tijdens het verhoor niet de waarheid te vertellen, ontstaat een discrepantie tussen het 'echte' verhaal en de verklaring. Een dergelijke discrepantie kan ook ontstaan tussen de verklaring en de schriftelijke verklaring, doordat de verklaring niet op juiste wijze is opgetekend.

65 Haket 2007, p. 64 e.v.

66 Komter 2001, p. 31 en Komter 2011, p. 29.

5.3.2 Verhoormethoden

Het gaat binnen de context van het verhoor om een gezamenlijk communicatief proces. Binnen dat proces is het doel het verkrijgen van een juridisch bruikbare verklaring die is gebaseerd op feitelijk juiste informatie. Daartoe moet de getuige een beroep doen op zijn geheugen en zijn herinneringen trachten te reproduceren. Met de toepassing van bepaalde interviewtechnieken kan de verhoorder de getuige daarbij helpen. Getracht wordt interviewtechnieken op zodanige wijze in te zetten dat geheugenprocessen niet worden verstoord en dat zoveel mogelijk relevante informatie wordt opgehaald. Tevens wordt beoogd te voorkomen dat met het opdiepen van nieuwe informatie elementen in de verklaring sluipen die niet stroken met de werkelijkheid en die niet berusten op de eigen waarneming.

Indien getuigen niet op de juiste wijze worden gehoord, dan kan een tweetal type fouten optreden: omissie- en commissiefouten.⁶⁷ Bij omissiefouten gaat het om informatie die wel is waargenomen en in het geheugen is opgeslagen, maar die tijdens het verhoor niet naar boven komt en onbedoeld uit de verklaring wordt weggelaten.⁶⁸ Dit type fouten heeft vooral consequenties voor de volledigheid van de verklaring, maar kan – als het een cruciaal stukje informatie betreft – ook van invloed zijn op de verklaring als geheel, in die zin dat deze ernstig vervormd raakt of het onderzoek in een verkeerde richting stuurt.⁶⁹ Bij commissiefouten gaat het om informatie die (onbedoeld) is toegevoegd, maar die niet op eigen waarneming of herinnering berust, terwijl de getuige in de oprechte overtuiging verkeert dat dit wel het geval is (bijvoorbeeld als gevolg van de hiervoor genoemde bronverwarring).⁷⁰

5.3.2.1 Standaard getuigenverhoor

Het standaard getuigenverhoor, ook wel aangeduid als het generiek getuigenverhoor, betreft een gestandaardiseerde wijze van verhoren en is gericht op het zoveel mogelijk achterwege laten van elke vorm van beïnvloeding. Het standaard getuigenverhoor vangt aan met een kennismaking en het informeren van de getuige over doel en het verloop van het verhoor. Daarbij wordt tevens aandacht besteed aan de betekenis van het zijn van getuige en aan de rol die getuigenverklaringen plegen te vervullen in het strafproces. Het inhoudelijke deel begint met de uitnodiging aan de getuige om zijn verhaal vanuit zijn perspectief te vertellen. Dit wordt ook wel de *free recall* genoemd en is gericht

67 Candel, Merckebach & Wessel 2010, p. 470 e.v.

68 Informatie die ontbreekt omdat deze niet is waargenomen, wordt hier niet geduid als een omissie. Het gaat immers niet om een fout.

69 Een onvolledige verklaring kan op zichzelf voldoende betrouwbaar zijn om aan de bewezenverklaring ten grondslag te kunnen leggen.

70 Jackson 1998, p. 87.

op het verkrijgen van een spontaan verhaal, vrij van input van de verhoorder. De getuige wordt daarbij geïnstrueerd om alles te vertellen, ook details die hem niet direct relevant lijken. Daarbij wordt getracht de getuige zo min mogelijk te onderbreken terwijl hij zijn verhaal doet. Pas nadat de getuige zijn eigen verhaal heeft afgerond, worden meer gerichte vragen gesteld. Deze vragen hebben een open karakter en zijn gericht op een verheldering van hetgeen de getuige zelf al naar voren heeft gebracht. Onderwerpen die niet door de getuige zelf zijn ingebracht, worden door de verhoorder pas aan het einde van het verhoor aangekaart om beïnvloeding van de getuige zoveel mogelijk te voorkomen. In het verhoor wordt uitdrukkelijk doorgevraagd op de waarnemingsomstandigheden en de informatie die de getuige mogelijk van een ander heeft verkregen, om 'vertekeningen' te ontdekken dan wel te corrigeren. De verhoorder tracht een goede verstandhouding met de getuige op te bouwen opdat de getuige zich vrij voelt om zijn verhaal te doen.⁷¹

5.3.2.2 Geleide herinnering en cognitief interview

Naast het standaard getuigenverhoor of in plaats daarvan worden ook verhoormethoden gebruikt die zijn gebaseerd op een techniek die in de literatuur wordt aangeduid als *context reinstatement* (in het Nederlands vertaald met het begrip wederinleving).⁷² Deze techniek houdt in dat de getuige zich verplaatst in de context van een bepaalde gebeurtenis door deze gebeurtenis opnieuw voor ogen te halen om daarmee zoveel mogelijk retrieval cues te genereren. Op deze manier wordt het geheugen gestimuleerd en worden allerlei details opgehaald die op zichzelf niet direct relevant zijn, maar die wel kunnen dienen als ophaalaanwijzing voor andere informatie.⁷³

Geleide herinnering is een verhoormethode waarbij sterk geleund wordt op deze techniek. Deze methode is ontwikkeld door de Nederlandse politie. Bij deze verhoormethode wordt de getuige verzocht om eerst de context op te roepen, daarna moet de getuige zijn ogen sluiten en vertellen wat hij ziet, hoort of doet. Met behulp van open vragen in de tegenwoordige tijd wordt de getuige stap voor stap door zijn herinnering geleid.⁷⁴ De techniek van de geleide herinnering is vooral bruikbaar vlak na het voorval waarover de getuige wordt gehoord, als de herinnering nog vers in het geheugen ligt en de getuige nog niet eerder is gehoord. Horselenberg en collega's raden het gebruik van de geleide herinnering als verhoormethode echter af, omdat het resultaat sterk afhankelijk is van de vaardigheid van de verhorende ambtenaar. Tevens is maar in beperkte mate onderzoek gedaan naar deze wijze van verhoren en uit het onderzoek dat wel is verricht, blijkt dat deze methode

71 Van Amelsvoort, Rispens & Grolman 2010, p. 191 e.v.; Horselenberg e.a. 2010, p. 495.

72 Van Amelsvoort, Rispens & Grolman 2010, p. 202; Horselenberg e.a. 2010, p. 498.

73 Rassin 2005, p. 83-84.

74 Van Amelsvoort, Rispens & Grolman 2010, p. 202 en Horselenberg e.a. 2010, p. 498.

gepaard gaat met zogenaamde imaginatie-inflatie.⁷⁵ Het zich imagineren van bepaalde (al dan niet fictieve) gebeurtenissen kan namelijk leiden tot een toenemend geloof in het bestaan van zulke gebeurtenissen.⁷⁶ Het beeld dat bij de getuige wordt opgeroepen kan niet worden gecontroleerd en niet meer worden gecorrigeerd.

Een andere verhoormethode die eveneens is gebaseerd op *context reinstatement* is het cognitief interview. Deze techniek is ontwikkeld door Amerikaanse psychologen. Ook hier dient de context als aanknopingspunt voor het ophalen van de herinnering. Deze techniek verschilt van de geleide herinnering doordat verschillende strategieën worden ingezet om de getuige te helpen de herinnering op te halen.⁷⁷ Net als bij de geleide herinnering gaat het bij het cognitief interview om het mentaal herbeleven van het voorval, maar de getuige wordt ook gevraagd om informatie in een andere volgorde te vertellen of vanuit het perspectief van een ander (als ware hij de verdachte).⁷⁸ Daarmee worden weer andere *retrieval cues* geactiveerd aan de hand waarvan nieuwe informatie naar boven kan worden gehaald.⁷⁹ Tevens wordt daarmee beoogd te voorkomen dat de getuige hiaten in zijn geheugen invult door gebruik te maken van kennischema's en stereotypen waardoor de herinnering kan worden vertekend.⁸⁰ De resultaten van de inzet van het cognitief interview zijn positief. Er zijn verschillende onderzoeken gedaan die laten zien dat deze verhoormethode meerwaarde kan hebben boven het standaardgetuigenverhoor.⁸¹ Zo laat onderzoek van Köhnken en collega's zien dat deze techniek gemiddeld 35% meer correcte informatie genereert dan een gewoon verhoor, terwijl de hoeveelheid incorrecte informatie gelijk blijft.⁸² Een voordeel van het cognitief interview boven de methode van de geleide herinnering is dat de verhoorder minder het verloop van het interview bepaalt en deze methode zich minder richt op het vergaren van specifieke informatie. Er zijn echter ook nadelen aan deze methode verbonden, ook hier gelegen in het risico van imaginatie-inflatie en de tijdsbelasting. Dat laat onverlet dat de specifieke techniek van *context reinstatement* in de literatuur als veelbelovend wordt gezien.⁸³

5.3.2.3 Andere verhoormethoden

Er zijn ook andere methoden om getuigen aan het praten te krijgen en het geheugen te activeren. Deze methoden vinden – net als de geleide herinne-

75 Horselenberg e.a. 2010, p. 497-499.

76 Horselenberg e.a. 2010, p. 494 en Van Bergen & Jellicic 2007, p. 2.

77 Van Amelsvoort Rispens & Grolman 2010, p. 192.

78 Rassin 1998, p. 76.

79 Horselenberg e.a. 2010, p. 499.

80 Rassin 2005, p. 85.

81 Rassin 2005, p. 85.

82 Köhnken, Thürer & Zoberbier 1994, p. 13-24.

83 Horselenberg e.a. 2010, p. 499-500.

ring – hun oorsprong in de psychotherapie maar zijn in de forensische setting in onbruik geraakt. Het belangrijkste voorbeeld is hypnose. Deze verhoormethode is tamelijk controversieel en om die reden mogen de resultaten van die methode in Nederland niet voor het bewijs worden gebruikt.⁸⁴ De gedachte achter hypnose is dat de getuige zich zodanig concentreert op wat de hypnotiseur zegt dat daarmee andere bronnen van informatie worden aangeboord. In theorie zou een verhoogde concentratie het functioneren van het geheugen ten goede kunnen komen, maar dat onder hypnose ook daadwerkelijk het geheugen verbetert en leidt tot meer correcte herinneringen is nooit aangetoond. Onderzoek laat echter wel een toename van het aantal commissies zien doordat de ontvankelijkheid van de getuige voor suggestie onder hypnose groter is. Er lijkt consensus te bestaan onder rechtspsychologen dat het mogelijke voordeel van het horen onder hypnose, namelijk het genereren van meer informatie, niet opweegt tegen het nadeel van het toename van het aantal pseudoherinneringen.⁸⁵ Een ander voorbeeld is narcoanalyse. Bij deze methode wordt de getuige gehoord nadat deze een bepaald medicijn ('waarheids-serum') heeft toegediend gekregen. Aan deze methode kleef nog meer het gevaar van commissies dan bij hypnose.⁸⁶ Ook de therapeutische gesprekstechniek van de geleide imaginatie die wordt gebruikt om bepaalde taboethema's bespreekbaar te maken, wordt niet geschikt geacht voor het gebruik ten behoeve van forensische doeleinden.⁸⁷

5.3.3 Inzet van (tactische) instrumenten bij het verhoor

Naast verhoormethoden kunnen ook andere instrumenten worden ingezet om getuigen meer of andersoortige informatie te ontlokken en hun verklaringen te toetsen of kracht bij te zetten. Hierbij kan onder meer worden gedacht aan het gebruik van tekeningen of poppen bij het verhoor van jeugdige zeden-slachtoffers, maar ook bijvoorbeeld aan het verrichten van een line up of zogenaamde Osloconfrontatie waarbij de getuige wordt geconfronteerd met potentiële daders met het oog op een eventuele herkenning. Een dergelijke herkenningstoets kan ook worden ingezet bij voorwerpen. In geval van een positieve identificatie levert dit extra informatie op ten opzichte van de reeds afgelegde verklaring en daarin opgenomen beschrijving. Dit is ook het geval op het moment dat de getuige medewerking verleent aan het maken van een compositietekening, die mogelijk nadere gegevens oplevert omtrent het signalement van de dader. Bij ernstige delicten bestaat de mogelijkheid om ten behoeve van de waarheid een reconstructie te maken om de verklaring van

84 Zie verder § 10.4.1.2.

85 Rassin 2005, p. 87 en Horselenberg 2010, p. 501-504.

86 Horselenberg 2010, p. 505-507.

87 Rassin 2005, p. 84-85.

de getuige te toetsen. Dit houdt in dat het voorval – fysiek op de plaats van het delict of virtueel met behulp van een computerprogramma – in scène wordt gezet, waarna wordt gekeken of de verklaring strookt met de fysieke omstandigheden waarin het voorval plaatsvond en met de aangetroffen sporen. In geval van een digitale reconstructie is het zelfs mogelijk om technische gegevens te verwerken, zoals de schietbaan van kogels.⁸⁸ Een reconstructie dient niet alleen ter toetsing, maar kan ook worden gebruikt om nieuwe, aanvullende informatie te achterhalen. Een reconstructie op de plaats van het delict kan het geheugen van de getuige op bepaalde punten activeren.

Naar de inzet van veel van dergelijke methoden is empirisch onderzoek verricht. Dit onderzoek richt zich op de kwaliteit van de gehanteerde methoden en de daardoor gegenereerde resultaten. Zo is er veel empirisch onderzoek verricht naar het spelinterview, waarbij (anatomisch correcte) poppen worden gebruikt, waarna de methode zelf ter discussie is komen te staan. De veronderstelling die aan deze methode ten grondslag ligt, is dat uit het spelgedrag van het kind kan worden afgeleid of het slachtoffer is geworden van seksueel misbruik. Grote interesse voor de geslachtsdelen (of juist het omzichtig vermijden) ervan tijdens het spelen met de poppen zou een indicator zijn voor slachtofferschap. De poppenspelmethode laat inderdaad zien dat er een significant verschil is in spelgedrag tussen kinderen die wel zijn misbruikt en kinderen die niet zijn misbruikt. Echter, allereerst kunnen daar in een individueel geval geen betrouwbare conclusies aan worden verbonden. En bovendien heeft onderzoek uitgewezen dat ook kinderen die niet seksueel zijn misbruikt dit type gedrag vertonen en dat de methode derhalve niet betrouwbaar (genoeg) is.⁸⁹ Dit type onderzoek is van belang voor het gebruik van deze methode in de strafrechtelijke context en laat zien dat deze niet zou mogen worden ingezet.

In geval van de confrontatie heeft het empirisch onderzoek geresulteerd in richtlijnen voor de praktijk. Een bewijsconfrontatie kan correct resultaat opleveren, mits deze volgens de juiste procedure en op correcte wijze is uitgevoerd. Zo is van groot belang dat een meervoudige confrontatie met figuranten wordt georganiseerd (de zogenaamde Osloconfrontatie), waarbij voldoende figuranten worden opgenomen van wie het uiterlijk past bij het signalement van de dader. Voorts is belangrijk dat de juiste instructies worden gegeven aan de getuige en suggestie van enigerlei aard wordt vermeden.⁹⁰ Ook het onderzoek naar compositietekeningen is in dit verband relevant, nu het laat zien dat het opgeven van een signalement een latere herkenning bemoeilijkt en waarom dat het geval is. Mensen onthouden gezichten namelijk als één geheel, dus holistisch. Met het vragen naar een signalement wordt dat holistische beeld afgebroken om het vervolgens in een compositietekening weer

88 Van Amelsvoort, Rispen & Grolman 2010, p. 244.

89 Zie Rassin 2012, p. 77.

90 Van Koppen & Wagenaar 2010, p. 284 e.v.

op te bouwen. Hierdoor verandert het geheugen.⁹¹ Dit type informatie is van belang voor de opsporingspraktijk en voor de persoon die de waarde van een eventuele latere herkenning moet beoordelen.

5.3.4 Effecten van herhaald ondervragen

Getuigen worden in het strafproces bij voorkeur zo spoedig mogelijk na het gebeuren gehoord, op het moment dat het voorval waarover een verklaring wordt verlangd, nog vers in het geheugen ligt. De achterliggende gedachte is dat met het verstrijken van de tijd het geheugen slechter wordt, wat een negatief effect heeft op de kwaliteit van de af te leggen verklaring.⁹² In de juridische praktijk komt het vaak voor dat getuigen over een langere tijdspanne meer dan één keer worden gehoord. Denk aan een omstander bij een schietpartij die gelijk op straat na het incident tegenover de politie verklaart, enkele dagen later een uitgebreide verklaring op het politiebureau komt afleggen en maanden later ook nog verschijnt om op vragen van de verdediging of de rechter antwoord te geven. De vraag is welke waarde toekomt aan details die de getuige pas in een later verhoor naar voren brengt.

Naar de effecten van herhaald ondervragen op het geheugen is het nodige onderzoek gedaan, dat laat zien dat de relatie tussen geheugenprestaties en herhaald verhoren complex is en waarbij tijd een belangrijke factor is. Over het algemeen geldt dat met het verstrijken van de tijd de herinnering zal vervagen: een getuige zal als hij een week na een voorval wordt gehoord in de regel meer kunnen verklaren dan als hij pas vijf weken of een half jaar later voor het eerst wordt gehoord.⁹³ Echter, zoals hiervoor reeds werd aangestipt, hoeft het verstrijken van de tijd niet altijd tot verslechtering van geheugenprestaties te leiden als de getuige bij herhaling wordt gehoord. Integendeel, op korte termijn kunnen getuigen zich meer gaan herinneren en hun prestaties toenemen ten opzichte van eerdere pogingen om informatie op te halen. Dit laatste wordt aangeduid met *hypermnesie*. Ook op langere termijn hoeft evenmin verslechtering op te treden. Immers, door het herhaaldelijk ophalen van bepaalde informatie kan het proces van vergeten worden vertraagd.⁹⁴ Het geheugen werkt bij het verhoor aldus twee kanten op: details die eerder zijn genoemd worden vergeten, details die eerder niet zijn genoemd komen weer boven. Of de balans tussen beide positief is (*hypermnesie*) of negatief (*amnesie*) is afhankelijk van een aantal factoren, zoals de aard van de opgesla-

⁹¹ Van Koppen & Lochun 2010, p. 631 en 633.

⁹² Bovendien is de kans op besmetting groter, doordat de getuige informatie krijgt van andere getuigen of via de media (Van Amelsfoort 2012, p. 357).

⁹³ Zie bijv. het onderzoek Odinet & Wolters 2006, p. 973.

⁹⁴ Chan & LaPaglia 2011, p. 2.

gen informatie, de wijze waarop deze informatie is ingeprent en de moeite die is gedaan informatie terug te halen.⁹⁵

Onderzoek wijst uit dat herhaald ondervragen ertoe bijdraagt dat meer correcte details worden gerapporteerd door de getuige, een effect dat niet alleen optreedt tussen twee verhoorsessies maar ook bij herhaalde vragen binnen een verhoor.⁹⁶ Het reproduceren van informatie die tijdens een eerder verhoor niet is genoemd, wordt in de rechtspsychologie aangeduid als het *reminiscence effect*.⁹⁷ Het probleem is echter dat met herhaald ondervraging ook commissies kunnen optreden. Informatie die in een eerder verhoor is aangedragen door de verhoorder, kan bijvoorbeeld in een volgend verhoor per abuis worden aangezien als een eigen herinnering (als gevolg van bronverwarring) en als zodanig worden gerapporteerd. Recent onderzoek laat zien dat herhaalde ondervraging de suggestibiliteit van de getuige voor misleidende informatie kan doen toenemen.⁹⁸ Dat komt doordat informatie aangeboden door de verhoorder meer aandacht vraagt dan de oorspronkelijk opgeslagen waarneming. Het stellen van open vragen zou het negatieve effect van herhaald ondervragen op de suggestibiliteit van de getuige mogelijk kunnen tegengaan. Ook de intervallen waarmee de informatie wordt teruggehaald blijkt effect te hebben op de geheugenprestaties: in de zin dat bij langere tussenposen (van een week) er minder negatieve effecten op de suggestibiliteit worden gerapporteerd, dan bij korte tussenposen (van dertig minuten).⁹⁹

Over het geheel genomen is het effect van herhaalde ondervraging dat de verklaring steeds vollediger wordt en het aantal omissies afneemt, terwijl het aantal commissies toeneemt.¹⁰⁰ Vooral bij langere verhoren neemt richting het einde van een verhoor de kans op commissies toe. Dit mechanisme staat bekend als het *output order effect*.¹⁰¹

5.3.5 Voor het verhoor relevante kenmerken van getuigen

Er is een aantal mechanismen verband houdende met de persoonlijkheid van de getuige dat een negatief effect kan hebben op de kwaliteit van de afgelegde verklaring, te weten *acquiescence*, *compliance* en *suggestibility*. *Acquiescence* gaat over de neiging van mensen om vragen bevestigend te beantwoorden. De meeste mensen vinden het vervelend om bij herhaling 'nee' tegen een ander te moeten zeggen en zullen op een zeker moment geneigd zijn om wel bevesti-

⁹⁵ Erdelyi 2010, p. 631.

⁹⁶ Rassin 1998, p. 75. Zie ook Odinot, Wolters & Giezen 2012, p. 3 en Fischer, Brewer & Mitchell 2009, p. 130.

⁹⁷ Odinot, Wolters & Giezen 2012, p. 3 en Rassin 2005, p. 82.

⁹⁸ Chan & LaPaglia 2011, p. 1-15.

⁹⁹ Chan & LaPaglia 2011, p. 1.

¹⁰⁰ Candel, Merckelbach & Wessel 2010, p. 483.

¹⁰¹ Candel, Merckelbach & Wessel 2010, p. 473.

gend te antwoorden. In dit verband is relevant dat toehoorders mensen die 'coöperatief' zijn, sympathieker en geloofwaardiger blijken te vinden dan mensen die vaak ontkennend antwoorden.¹⁰² Compliance betreft het instemmen met aangedragen informatie, omdat mensen zich daartoe in het licht van de sociale context verplicht voelen, terwijl ze weten dat de informatie niet klopt. Het kan gaan om het instemmen met suggesties van de zijde van de verhoorder of om gevoeligheid voor groepsdruk en een neiging tot het conformeren aan de groep. *Suggestibility* (suggestibiliteit) gaat over het accepteren van informatie als zijnde correct in de veronderstelling dat de persoon die de informatie aandraagt het wel bij het juiste eind zal hebben.¹⁰³ Het optreden van een dergelijk mechanisme kan in combinatie met het suggereren van onjuiste informatie door de verhoorder een funeste uitwerking hebben op de kwaliteit van de verklaring.

Er zijn instrumenten ontwikkeld waarmee suggestibiliteit en compliance kunnen worden gemeten. Een daarvan is de *Gudjonsson suggestibility scale* waarmee individuele verschillen in suggestibiliteit worden gemeten aan de hand van een gestructureerd interview. De gang van zaken is als volgt. De testpersoon wordt eerst een verhaal voorgelezen, waarna hij wordt uitgenodigd om het hele verhaal na te vertellen. Hiermee wordt het geheugen getest en de neiging van de testpersoon om details aan te vullen. Enige tijd later worden er twintig vragen gesteld waaronder vijftien vragen die suggestief van aard zijn doordat zij ofwel uitnodigen tot een bevestigend onjuist antwoord ofwel twee alternatieven bevatten die beide onjuist zijn. Aan de hand van de antwoorden kan worden gekeken hoe vaak de testpersoon meegaat in de suggestie. Na beantwoording wordt het aantal foute antwoorden gerapporteerd aan de testpersoon en moet deze opnieuw alle vragen beantwoorden. Door de oorspronkelijke antwoorden te vergelijken met de antwoorden uit de tweede ronde wordt de gevoeligheid voor negatieve feedback gemeten. Dit alles resulteert in een bepaalde score op een schaal van normscores. Een hoge score op de suggestibiliteitsschaal heeft een signaalfunctie en geeft inzicht in de mate van suggestibiliteit van de testpersoon, maar kan vanzelfsprekend geen bewijs opleveren voor de waarheidsgetrouwheid van eerder afgelegde verklaringen. Met de *Gudjonsson compliance scale* wordt de neiging tot compliance gemeten. Dit geschiedt aan de hand van een zelfrapportagevragenlijst.¹⁰⁴ Er bestaat een onderlinge samenhang tussen suggestibiliteit en compliance. Het gebruik van deze instrumenten in de forensische context wordt echter betwist.¹⁰⁵

De mate van suggestibiliteit is onder meer afhankelijk van het geheugen van de persoon die wordt gehoord. Suggestie zal eerder onderkend worden

102 Rassin & Candel 2010, p. 511.

103 Rassin & Candel 2010, p. 521.

104 Rassin 2005, p. 107.

105 Zie Israëls 2011, p. 184.

door personen die een goede herinnering hebben aan de gebeurtenis waarover zij worden ondervraagd.¹⁰⁶ Ook de persoonlijkheid van de gehoorde persoon en diens verwachtingen is van invloed. Zo blijkt dat personen die hun geheugen wantrouwen eerder openstaan voor door de verhoorder aangedragen alternatieven of andersoortige onjuiste informatie.¹⁰⁷ Ook de aanwezigheid van bepaalde psychiatrische stoornissen kan van invloed zijn op de suggestibiliteit.¹⁰⁸ Tot slot zijn de omstandigheden waaronder wordt gehoord van invloed. Angst en vermoeidheid maken mensen meer vatbaar voor suggestie.¹⁰⁹

5.4 VERSLAGLEGGING VAN DE GETUIGENVERKLARING

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat het verhoor meer is dan eenzijdige overdracht van informatie. De verhoorder speelt een belangrijke rol in het construeren van een strafrechtelijk relevante verklaring. In vrijwel alle gevallen resulteert het verhoor in het schriftelijk vastleggen van de verklaring die tijdens het verhoor is afgelegd. In theorie kan onderscheid worden gemaakt tussen het verhoor en de verslaglegging daarvan.¹¹⁰ In de praktijk lopen deze twee activiteiten vaak door elkaar en maakt de schriftelijke verslaglegging een belangrijk onderdeel uit van het proces van construeren van een strafrechtelijk relevante verklaring. Dat komt enerzijds doordat het typen tijdens het verhoor een belangrijke bijdrage levert voor het structureren van het verhoor¹¹¹ en anderzijds doordat de verslaglegging meestal geen letterlijke weergave behelst van de interactie tijdens verhoor (in de vorm van een transcriptie), maar is gericht op het construeren van een product dat vatbaar is voor latere verwerking in het vervolg van de procedure.¹¹²

Uit onderzoek blijkt dat de functionaris die de verklaring optekent, een belangrijke rol heeft in het construeren van de verklaring. Hij doet veel meer dan het neutraal conserveren van de informatie die door de getuige naar voren wordt gebracht. Het opmaken van het verslag is immers niet alleen bedoeld om de daarin neergelegde verklaring te conserveren, maar ook om tegemoet te komen aan de behoeften die (worden verondersteld te) bestaan bij de toekomstige gebruikers of lezers van dat verslag.¹¹³ Men streeft naar het genereren van een op zichzelf staande tekst die ook buiten de interactionele

106 Rassin 2005, p. 109.

107 Horselenberg e.a. 2010, p. 495; Rassin 2005, p. 109.

108 Israëls & Horselenberg 2010, p. 783.

109 Rassin 2005, p. 109.

110 Verslaglegging van getuigenverklaringen geschiedt in Nederland in de vorm van een proces-verbaal. Zie uitvoeriger hoofdstuk 11.

111 Komter 2001, p. 31.

112 Komter 2011, p. 29 en Jönsson & Linell 1991, p. 436.

113 Jönsson & Linell 1991, p. 436.

context waarbinnen zij is opgesteld begrijpelijk en bruikbaar is, en waarop de lezer beslissingen kan baseren.¹¹⁴

Het optekenen van een verklaring gaat in beginsel dan ook gepaard met een veranderproces, dat in de literatuur wel wordt aangeduid als 'normatieve transformatie'.¹¹⁵ Deze transformatie is allereerst gelegen in de omzetting van gesproken interactie naar een schriftelijk stuk, wat in veel gevallen gepaard gaat met een verandering van het taalgebruik. Bovendien vindt een selectie plaats in de informatie die door de getuige wordt gegeven, waarbij ten behoeve van de leesbaarheid informatie naar thema wordt gerangschikt en in chronologische volgorde wordt gezet. De consequentie is dat de verklaring een sterkere narratieve structuur krijgt en veel logischer en samenhangend lijkt dan de dialoog was waarop het verslag is gebaseerd.¹¹⁶

De mate waarin het proces van normatieve transformatie plaatsvindt, is vanzelfsprekend afhankelijk van de vorm waarin het verslag wordt opgemaakt. Indien wordt gekozen voor een letterlijke transcriptie aan de hand van bandopnamen, doet dit proces zich niet of nauwelijks voor.¹¹⁷ Het proces van normatieve transformatie komt het sterkst naar voren bij de monoloog, die op het West-Europese continent nog steeds frequent voorkomt bij verslaglegging zowel door de politie als door de rechter(-commissaris). Indien wordt gekozen voor verslaglegging in de vorm van een monoloog, dan gaat ook de inbreng van de verhorende functionaris grotendeels verloren doordat deze vorm zich maar in beperkte mate leent voor het opnemen van vragen.¹¹⁸ Hoe sterker het proces van normatieve transformatie, hoe groter het risico dat relevante informatie verloren gaat en dat teveel geloof wordt gehecht aan de verklaring doordat het narratief sterker is en de totstandkoming van de verklaring slechter toetsbaar is vanwege het (grotendeels) ontbreken van de gestelde vragen.¹¹⁹

5.5 TOT BESLUIT

Dit hoofdstuk laat zien dat nogal wat cognitieve gebreken kunnen kleven aan getuigenverklaringen, die zowel kunnen worden veroorzaakt door interne processen als door externe factoren. Juist vanwege die gebreken is het van belang dat het verhoor op zorgvuldige wijze wordt afgenomen. De verklaring komt tot stand in onderlinge interactie waarbij de verhoorder zelf tot op zekere

114 Komter 2011, p. 29-30. Komter spreekt in dit verband van een proces van decontextualisering.

115 Deetman & Jackson 1998, p. 6.

116 Jönsson & Linell 1991, p. 436 en Haket 2007, p. 97.

117 Hoewel transcripties zelden een volledig letterlijke verslaglegging behelzen.

118 Gestelde vragen worden ook in monoloogvorm opgetekend.

119 Bij het zogeheten hermetisch karakter van processen-verbaal wordt in § 11.6.2 nader stilgestaan.

hoogte de verklaring mee opbouwt. Hij dient zich dan ook afdoende bewust te zijn van die processen en factoren, alsmede van zijn eigen rol in het communicatieproces, en oneigenlijke beïnvloeding zoveel mogelijk te vermijden. De kans bestaat immers dat de getuige zijn verhaal in reactie op de verhoorder aanpast of tijdens het verhoor aangeboden informatie ten onrechte als zijn eigen waarneming gaat beschouwen. Voorts is van belang dat de persoon die beslissingen baseert op verklaringen afgelegd tijdens het verhoor, ook zicht heeft op de gang van zaken tijdens dat verhoor. Alleen dan kan een deugdelijke inschatting worden gemaakt van de waarheidsgetrouwheid van de afgelegde verklaring.

